

הנשים באושוויץ אירנה שצ'לצקה

יותר ממחצית הקרבנות שנרצחו בתאי הגזים של אושוויץ היו כנראה נשים יהודיות וילדים יהודים. נשים – יהודיות ובנות לאומים אחרים – היו כ-30 אחוזים מכלל האסירים הרשומים במחנה.

הצורך להקים מתחם מיוחד לאסירות באושוויץ התעורר על רקע המדיניות שאימצו הנאצים ב-1942 במטרה להגביר את ניצול כוח העבודה של האסירים. נוסף על משלוחי יהודים שיועדו להשמדה סיטונאית, היה אושוויץ יעד למשלוחי גברים ונשים שמקצתם כבר נבררו בנקודות המוצא (בתחנות הרכבת) ונמצאו כשירים לעבודה.

המשלוח הראשון מסוג זה, משלוח של 999 נשים יהודיות שיצא מפופרד, סלובקיה, הגיע לאושוויץ ב-26 במרס 1942. מיולי 1942 ואילך היו הסלקציות שנעשו במשלוחי היהודים עם הגיעם למחנה עניין של שגרה. אסירים יהודים, גברים ונשים כאחד, שנמצאו כשירים לעבודה הפכו לאסירי אושוויץ.

בין היתר, מן הסתם, ביקשו השלטונות הנאציים לייסד מחנה מיוחד לנשים באושוויץ כדי לצמצם את הצפיפות ששררה במחנה הריכוז לנשים שהוקם בברונסבריק ב-1939 ובבתי כלא אחרים. בנוסף על משלוח הנשים היהודיות מסלובקיה, הגיעה לאושוויץ באותו יום גם קבוצה של 999 נשים גרמניות מברונסבריק, וכמה ימים אחר כך הגיעו הקבוצות הראשונות של נשים פולניות מבתי כלא בקרקוב ובטרנוב.

מאחר שהיה אפשר להעסיק באושוויץ אסירות רבות בקומנדו העבודה בתוך המחנה עצמו וגם בחקלאות ובגידול בקר, התאפשר לס"ס להציב קומנדו גדולים של אסירים גברים במקומות אחרים ולשבצם בעבודה בהמשך הרחבת המחנה ובחברות ששירתו את תעשיית החימוש הגרמנית.

במרס 1942 ועד אמצע אוגוסט שוכנו משלוחי הנשים שהגיעו לאושוויץ במחנה הראשי, בבלוקים 10-1, אשר הופרדו ממחנה הגברים באמצעות חומה עשויה מלוחות ברזל ועמודי בטון. בחודשים אלה הגיעו לאושוויץ כ-17,000 אסירות סך הכול, רובן יהודיות. רבות מהן (כ-5,000 כנראה) מתו קודם להעברת הנשים למחנה בבירקנאו.

לנוכח הגידול במספר המשלוחים והתגברות הצפיפות בבלוקים, החליטו שלטונות המחנה באמצע אוגוסט 1942 להעביר את האסירות לבירקנאו, וליתר דיוק לשטחי מתחם Bla, שבנייתו הושלמה בינתיים. האסירות תפסו 30 בלוקים (15 בלוקים מלבנים ו-15 בלוקי עץ דמויי אורוות), וב-1943 הוספו עוד חמישה בלוקים מעץ בין שורת בלוקי הלבנים לבלוקים שבהם שכנו חדרי הרחצה והשירותים.

ביולי 1943 הורחב מחנה הנשים על-ידי סיפוח מתחם Blb, שמאז מרס 1942 התגוררו בו אסירים גברים. שני המתחמים הללו של מחנה בירקנאו שימשו מחנות ריכוז לנשים עד נובמבר 1944. מבחינת עיצובם ובנייתם היו שני המחנות כמעט שווים. נוסף על מבני הלבנים והעץ ששימשו למגורי האסירות, היה בכל אחד מהם מטבח אחד, בלוק אחד לקילוף תפוחי אדמה, מרחץ קיטור ("סאונה" כפי שכינו אותו) וחמישה בלוקים שהכילו חדרי רחצה ובתי שימוש. בבלוק הלבנים שנמצא במתחם Blb בפינה הקיצונית של מכלול בלוקי העץ (סמוך למשרפה II) שכן מחסן הבגדים, וליד בלוק הלבנים מספר 1 שכן מחסן המזון.

אחרי סיפוח מתחם Blb למחנה הנשים, היו האסירות היחידות שנשארו במתחם Bla אלה שהועסקו מחוץ למחנה ובצדן נשים שהוכנסו להסגר קודם לכליאתן, נשים חולות וכאלה שהועסקו בקומנדו העבודה של המחנה עצמו.

ב-1 באוקטובר 1944 הוקם מחנה נשים חדש בשטחי השלוחה של המחנה הראשי; בערך באותו הזמן שוכנו כ-1,500 אסירות, ובהן פועלות במפעל החימוש אוניון, בבלוק 22 ו-23 של אושוויץ I, שהופרדו מבלוקי הגברים בגדר חשמלית.

בשנים 1943 ו-1944 התגוררו במחנות המשפחות שמחוץ למחנה הנשים הראשי (Bla ו-Blb), כ-11,000 נשים צועניות (Blle) וכמה אלפי אסירות יהודיות מטרזיינשטט (Blilb). רוב הנשים הצועניות נספו, אם בזמן שהותן במחנות אלה ואם בתאי הגזים של בירקנאו.

ביוני 1944, בעיצומה של השמדת יהודי הונגריה, הוקמו בבירקנאו מחנות מעבר לקליטתם של משלוחי היהודים שהגיעו לאושוויץ. הדבר היה הכרחי בשל ממדיו העצומים של המבצע ובשל הפיגור המצטבר של הס"ס בניהול הסלקציות. נוסף על כך, מאחר שמספרם של הקרבנות עלה על כושר ההרג של תאי הגזים, הוחזקו נשים יהודיות מהונגריה ומגטאות שחוסלו במתחם Blilc ובמתחם הבנייה השלישי הלא גמור של מחנה בירקנאו, שכונה "מקסיקו".

מאחר שהנשים לא עברו הליך רישום, מבחינה טכנית הן לא היו אסירות אושוויץ ועדיין היה צריך להחליט מה יעלה בגורלן. לרובן היו מחנות אלה חדר ההמתנה לתא הגזים. קצתן שולחו למחנות בגרמניה כדי לעבוד במפעלי חימוש מקומיים; אחרות הפכו לאסירות דה-פקטו של אושוויץ. בקיץ 1944 הן מנו כ-30,000 נשים.

כאשר החלו מגיעים לאושוויץ משלוחי הפינוי ממיידנק ומשלוחי המגורשים הפולנים מוורשה אפופת המרי (דרך מחנה פרושקוב), שוכנו הנשים שעתה זה הגיעו בבלוקים של מחנה ההסגר לגברים (Blla) שהוקצו במיוחד למטרה זו.

שלטונות המחנה

מבחינה טכנית, עד יולי 1942 השתייך מחנה הנשים שבתחומי המחנה הראשי לשטח השיפוט של מיפקדת מחנה הריכוז רֶנְסֶבְרִיק; לאחר מועד זה הוא הועבר למרותו של מפקד

אשוויץ, רודולף הס. מחנה הנשים בבירקנאו היה נתון למרותה הישירה של לשכת מפקד אשוויץ עד נובמבר 1943. בעקבות חלוקתו של מחנה אשוויץ באותו חודש לשלושה מחנות (אשוויץ I, המחנה הראשי; אשוויץ II, בירקנאו; ואשוויץ III, בונה-מונוביץ, מחנות משנה ליד מפעלי תעשייה), ניהלה מיפקדת אשוויץ את מחנה הנשים באמצעות מפקדי אשוויץ II: פריץ הרטינשטיין (עד 8 במאי 1944) ויוזף קרמר (עד 25 בנובמבר 1944).

המשגיחה הראשית הראשונה של מחנה הנשים, כשעדיין נמצא בתחומי המחנה הראשי זמן קצר לפני העתקתו לבירקנאו, היתה יוהנה לנגפלד, שהגיעה לאשוויץ ב-26 במרס 1942, יחד עם המשלוח הראשון של אסירות גרמניות מרונסבריק. מינויה בוטל באוקטובר 1942 על רקע ליקויים ארגוניים, ואת מקומה תפסה מריה מנדל. מנדל מילאה את תפקידה בקנאות ונהגה באסירות באכזריות לא מצויה. בנובמבר 1944 מונתה אליזבת פולקנרט למשגיחה על מחנה הנשים.

הס לא התרשם ביותר מכישוריהן הארגוניים של המשגיחות הגרמניות וכוון במחנה הנשים שרשרת פיקוד, שהורכבה ממפקד המחנה, ממש"ק רישום ומקאפו של קומנדו עבודה. נוסף על המשגיחה הראשית הופקדו אפוא על מחנה הנשים שני מפקדי מחנה בזה אחר זה: פאול מילר ופרנץ הסלר. אנטון טאובה שימש קצין רישום; בתפקיד זה נשאו לעתים גם נשים: מרגוט דרפסלר, תרזה ברנדל, אירמה גרזה, אליזבת רופרט, אליזבת זרצקי וגרטרודה צלוטוס. את מקומו של קורט מילר כאחראי על תעסוקת האסירות ירש ריכרד פּרשל. תפקיד מקביל מילאו גם משגיחות ס"ס, ובהן, בין היתר, אליזבת הסה. שרשרת הפיקוד הכפולה לא הועתקה לרמות הנמוכות יותר בסולם התפקידים.

מנדל, טאובה, דרפסלר והסה התבלטו מבין אנשי הס"ס ביחסם האכזרי אל האסירות. אכזריותם היתה מזעזעת אפילו לפי אמות המידה של אשוויץ; הם גם השתתפו בסלקציות ולעתים קרובות אף יזמו אותן.

האסירות בעלות התפקידים, שבמובנים רבים שימשו שלוחה של ידו הארוכה של הס"ס, היו ברובן המכריע אסירות גרמניות, פליליות וא-סוציאליות, שהובאו במשלוח הראשון מרונסבריק. הס תיאר אותן כך:

בעלות הצבע הירוק בין העצירות [האסירות הפליליות] היו חומר מיוחד. סבור אני כי ראונסבריק פשפה ומצאה, למען אשוויץ, את ה"עידית". גרועות היו הרבה מחבריהן-למקצוע ממין זכר, נטולות כל רגש, רעות-לב, שפלולת ומושחתות יותר מהם. ברובן היו זונות, שקופה של עונשים תלוייה להן מאחוריהן. בריות נתעבות היו. ניתן להבין, אך לא למנוע, שאותן נשים-חיות תכלינה את חמתן בעצירות אשר הופקדו בידן. ה-רפס"ס [הרייכספירר-

ס"ו], בבקרו באושוויץ ב-1942, מצאן מתאימות מאין כמוהן לשמש במישרות קאפו לנשים היהודיות. מהן לא מתו רבות, אלא אם כן נקצרו במגיפה. בריות אלו לא ידעו ייסורי-נפש.¹

כשהגיעו משלוחים חדשים, מונו לתפקידים רשמיים גם אסירות לא גרמניות, ובהן פולניות ויהודיות. מתוך שאיפה לקנות את לבם של אנשי הס"ס או מתוך פחד שמא יאבדו את משרותיהן ואת ההטבות הכרוכות בהן, ומעל לכול מתוך רצון לשרוד, התמסרו כמה מן האסירות הללו בדבקות יתרה למשימותיהן ולא נפלו ממשגיחי ומשגיחות הס"ס באכזריות ובנכונותן להרוג. סטניסלווה סטרוסקה, אסירה פוליטית פולנייה, בחרה באפשרות זו, ובתפקידה בתור ממונה על בלוק וזקנת מחנה הנשים, התאכזרה אל חברותיה למאסר בלא רחמים. אבל בקרב האסירות בעלות התפקידים גם היו נשים שסיכנו לא אחת את חייהן בניסיון לנצל את היתרונות שהקנה להן מעמדן או מקום עבודתן כדי לעזור לאחיותיהן לסבל. האסירות שניצלו מן המחנה זוכרות אותן בהכרת טובה.

אסירות

המשלוח שהגיע לאושוויץ מִרְנֶסְבְּרִיק ב-26 במרס 1942 הכיל אסירות פוליטיות, עדות יהווה, אסירות פליליות וכאלה שהנאצים הגדירו א-סוציאליות. האחרונות היו הקבוצה הגדולה ביותר, ושלטונות המחנה הפקידו בידיהן תפקידים שונים. בשנת 1942 הוקמה בִּרְיִסְקוֹ תחנה חקלאית; לצורך מחקר שנעשה בה על הפקת גומי מצמח שנקרא coke-sagiz, הובאה לשם מִרְנֶסְבְּרִיק ב-12 במאי וב-20 ביוני קבוצה של נשים פולניות – ביולוגיות, כימאיות וגנניות – והועסקה במחקר מדעי.

בסוף יוני 1942 החלו מגיעים לאושוויץ משלוחים רבים של נשים יהודיות מצרפת (מן המחנות דֶרְנֶסִי, בֶּוֹן רוֹלַנְד, פִּיתִיוּיָה וְאֶנְגֶ'ה סַנְט לֶנְד). עד העברת מחנה הנשים לבריקנאו, הן היו הקבוצה השנייה בגודלה אחרי הנשים היהודיות הסלובקיות. בדצמבר 1942 ובפברואר 1943 שולחו כ-700 נשים פולניות לאושוויץ; הן גורשו עם משפחותיהן מאזור זְמוֹשֶׁץ, שיועד להיות אחד השטחים הראשונים ליישוב גרמנים במזרח. באוגוסט ובספטמבר 1944 הגיעו למחנה כ-5,000 נשים ונערות פולניות במשלוחים של אזרחים שנעצרו בוורשה אחרי פרוץ המרד הפולני הכללי בעיר.

מאמר זה מסתמך על תיעוד של הנאצים ועל פרסומים רלוונטיים, ובייחוד על עבודותיהם של דנוטה צ'ך, פרנצ'שק פיפר, תדיאוש איִנְשְׁקוֹ, לְכוֹסֶלֶב צֶבֶה, אַנְדֶ'ז'י שְׂצ'לְצְקִי, אַנְה פּוֹלְצ'יִנְסְקָה ואחרים. כמו כן נעזרת במידה רבה בזיכרונותיהן של אסירות לשעבר, ובהן, בין היתר: סוורִינָה שְׂמֶגְלוֹוֹסְקָה, מְרִגִיטָה סוֹלְבּוֹבָה, קְרִיסְטִינָה יוֹסְטָה, קְרִיסְטִינָה צִבּוֹלְסְקָה, אַנְטוֹנִינָה פִּיִּיטְקוֹבְסְקָה, יִנִּינָה קוֹמְנֶדָה, הִלִּינָה בִּירְנַבְאוֹם, ג'ני שפיצר ומריה סליש-אויז'ינסקה. נעזרתי גם בשפע הדוחות, הזיכרונות והעדויות המצויים בארכיון המוזאון הממלכתי אושוויץ, באוספים האלה: Affidavits/Declarations, Reminiscences, Records of the Trial of Rudolf Höss, Records of the Auschwitz concentration camp guards garrison trial.

¹ הקומנדאנט מאושוויץ מעיד: רשימותיו של רודולף פרדינאנד האס, צבי שטר (עורך), תל אביב 1978, עמ' 119.

מיולי 1942 עברו המשלוחים היהודיים שהגיעו למחנה סלקציות סדירות. רופאי הס"ס ברו מבין היהודים שזה עתה הגיעו את האנשים שנראו להם בלתי כשירים לעבודה, בראש ובראשונה את החולים ואת הזקנים. נשים הרות ואמהות לילדים קטנים נכללו גם הן בקטגוריה זו. אחת הקבוצות הראשונות שעברו סלקציה היתה משלוח של יהודים מסלובקיה שהגיע לאושוויץ ב-4 ביולי 1942; אחרי הסלקציה הושמו 108 נשים במחנה. בחודשים ובשנים שלאחר מכן, עד הפסקת ההשמדות ההמוניות של היהודים בשלהי אוקטובר 1944, הגיעו למחנה הנשים באושוויץ עשרות אלפי נשים יהודיות מפולין ומארצות אחרות של הכיבוש הנאצי.

אסירות לשעבר זוכרות בבירור את המשלוחים של נשים יהודיות יוניות שהגיעו למחנה הנשים בבירקנאו, בעיקר באביב 1943. נשים אלה שנעקרו ממולדתן שטופת השמש והופרדו מיקיריהן שנשלחו אל תאי הגזים, לא הצליחו להסתגל לתנאי המחנה, ומחלות שונות הכריעו אותן עד מהרה.

אסירות פוליטיות שנאסרו מכוח הצו הנאצי מ-29 בפברואר 1933 שהנהיג מעצר מונע, כפי שכינוהו הנאצים, נדרשו לעבוד משולש אדום על בגדיהן. עד אמצע 1944 ענדו הנשים היהודיות שהגיעו במשלוחים משולש צהוב ומשולש אדום שיצרו יחד מעין מגן דוד. לאחר מכן הן הובדלו משאר האסירות גם באמצעות רצועה צהובה שהונחה מתחת למשולש האדום. קבוצות קטנות של אסירות הכילו אסירות פליליות (זוהו באמצעות משולש ירוק); יסודות א-סוציאליים, שבהם כללו הנאצים את הנשים הצועניות (משולשים שחורים); חברות בכת עדי יהווה (משולשים סגולים); ואסירות שנשלחו לחינוך מתקן (אלה זוהו באמצעות האות E שנתפרה על מדי המחנה שלהן מתחת למספרן הסידורי). נשים מן הקטגוריה האחרונה נכלאו במחנה לשישה שבועות לשם חינוך מתקן כעונש על עברות כגון העדרות בלא רשות מהעבודה או בריחה מעבודת כפייה. מאחר שנחשפו לכל תלאות החיים במחנה, רבות מהן מתו לפני מועד שחרורן.

בשל צפיפות היתר בכלא מיסלוביץ, מפברואר 1943 נכלאו האסירות המכונות אסירות המשטרה במחנה הראשי של אושוויץ (בתחילה בקומה הראשונה של בלוק 2 ולאחר מכן בקומת הקרקע של בלוק 11, הוא "בלוק המוות") עד השלמת חקירתן. רובן נורו למוות לפני קיר המוות לאחר משפט קצר בבית דין לשיפוט מהיר של המשטרה. אחרי העברתן של מחנה הנשים לבירקנאו, החלו לסמן את אסירותיהן היהודיות בזמן הרישום באמצעות קעקוע על זרוען השמאלית של מספרים סידוריים שהקצה להן המחנה. מאביב 1943 ואילך קועקעו המספרים על זרועותיהן של האסירות מכל הקטגוריות הנותרות, למעט הנשים הגרמניות, אסירות החינוך המתקן ואסירות המשטרה. גם באסירות ששולחו מורשה בזמן המרידה ב-1944 או בנשים יהודיות מהונגריה ומגטאות שחוסלו לא הוטבעו מספרים; נשים אלה שוכנו במתחם BIII ו-BIIc בבירקנאו. לאסירות מכמה קטגוריות נוסף סימן לפני המספר הסידורי:

כמה נשים יהודיות זוהו באמצעות משולש, והחל מאמצע 1944 באמצעות האות A, ואילו בנשים הצועניות הוטבעה האות Z.

מסמכי מחנה ששרדו ובעיקר רשימות התעסוקה של האסירות וכן דוחות של מחתרת המחנה מאפשרים לאמוד את ממדיה של אוכלוסיית האסירות במחנה הנשים בזמנים נתונים. כך, למשל, ב-1 בדצמבר 1942 נמנו במחנה הנשים 8,232 אסירות; ב-30 באפריל 1943 – 18,659; ב-20 בינואר 1944 – 27,053; ב-22 באוגוסט 1944 – 39,234 (ועוד כ-30,000 נשים יהודיות לא רשומות שהתגוררו במה שכונה מחנות מעבר); ב-3 באוקטובר 1944 – 43,462 (כולל הנשים היהודיות במחנות המעבר ו-3,785 במחנה הנשים באושוויץ עצמו); וב-30 בדצמבר 1944 – 12,695 נשים במחנה בירקנאו, 6,015 במחנה הנשים באושוויץ ו-2,036 אסירות במחנות המשנה הסמוכים למפעלי תעשייה.

במשך קיומו של מחנה הנשים באושוויץ, נרשמו בו כ-131,000 אסירות סך הכול: כ-28,000 ב-1942, כ-56,000 ב-1943 וכ-47,000 ב-1944. לכ-90,000 מהן הוקצו מספרים סידוריים בקטגוריה הכללית של אסירי אושוויץ, שעד מאי 1944 כללה גם נשים יהודיות; כ-30,000 קיבלו מספרים מסדרה A שהוקצתה לאסירים יהודים במאי 1944; בתקופת המשלוחים ההמוניים של יהודי הונגריה הוקצו לכ-11,000 מהן מספרים מסדרת Z (שיועדה לנשים צועניות); וכ-2,000 נשים נרשמו בקטגוריה E שנשמרה לאסירים הזקוקים ל"חינוך מתקן". נשים יהודיות שניצלו מן הסלקציות היו חלק הארי (82,000) של האסירות הרשומות במחנה, ובעקבותיהן באו הנשים הפולניות (כ-31,000) והצועניות. רוב האסירות הרשומות הנותרות (6,000) היו מברית-המועצות ומגרמניה.

תנאי החיים

הנשים שהגיעו לאושוויץ התוודעו בראשונה למציאות האכזרית של המחנה בעת פריקת המשלוח: צעקות וקללות של אנשי ס"ס, דחיפות פראיות, מכות בקתות רובים, נביחות כלבים. האסירות שעתה זה הגיעו והן מבוהלות עד אבדן עשתונות מקבלת הפנים, הולכו כמו עדר בקר אל בלוק הרחצה שבתחומי המחנה או אל אחד הבלוקים הסמוכים לו. לעתים קרובות היה עליהן לחכות שעות ארוכות קודם שהחלו בתהליך הרישום.

כל עוד הוחזקו האסירות בתחומי המחנה הראשי של אושוויץ, נעשה הרישום בבלוקי העץ שבין בלוק 1 לבלוק 2. אחרי שהועתק מחנה הנשים לבירקנאו, נעשה הרישום בבלוק הרחצה העשוי לבנים, ומדצמבר 1943 – גם במבנה החדש שכונה "סאונה" ונמצא ליד מכלול המבנים של קומנדו קנדה, סמוך למשרפה IV ו-V.

תחילה נטלו מן האסירות שזה עתה הגיעו את בגדיהן ואת כל רכושן האישי וחפצי הערך שלהן. בחיפוש אחר האחרונים ערכו בכמה מן הנשים, בעיקר ביהודיות, בדיקה גינקולוגית. אחר כך גילחו גלבי המחנה את כל שער גופן בתערים שקהו מזמן מרוב שימוש. הרחצה נעשתה בצפיפות שלא תתואר מתחת לזרמי מים רותחים או קפואים וכללה לעתים חיטוי באמצעות קיטור חם, ואחריה חולקו לנשים מדי המחנה המפוספסים, לא אחת שורצי כינים ומזוהמים בדם ובצואה. בשנים 1943 ו-1944 הוחלפו מדים אלה בבגדים אזרחיים משומשים שבגבם נצבעו פסים אדומים ובקבקי עץ או נעליים בלויים מהעודפים שבמחסני קנדה.

יהודיות סלובקיות שהגיעו לאושוויץ באביב 1942 קיבלו מדים מרופטים של שבווי מלחמה סובייטים שנרצחו קודם לכן במחנה. נוסף על כך נגזז שערן – מה שלא נעשה לאסירות לא-יהודיות. אגב הטקס המשפיל זה היו האסירות החדשות מטרה לחצי הלעג של אנשי הס"ס שנכחו במקום ושל אסירות ותיקות בעלות תפקידים בסגל בלוק הרחצה. בצאתן מבלוק הרחצה כשהן לבושות בבגדי המחנה וראשן מגולח, היה מראן של רבות מהן שונה כל-כך, עד שאף בני זוגן לא הכירו אותן.

הרישום כלל הקצאת מספר סידורי וקעקועו. עד 1943 צולמו שלושה תצלומים: תצלום פנים חזיתי ושני תצלומי צדודית (להוציא את הנשים היהודיות שהובאו במשלוחים). אחרי הרישום הוכנסו בדרך כלל הנשים להסגר במבנים שהוקצו לכך במיוחד. בזמן ההסגר במחנה בירקנאו הן הוחזקו ימים רבים ב"ויזה" – כיכר ריקה רחבת ידיים שגבלה מצדה האחד בבלוקי הרחצה והשירותים ומצדה האחר בגדר המחנה. הן ישבו שם על הקרקע הקשה או בבוכ, לפי מזג האוויר, תמיד רעבות וצמאות.

במפגש הפתאומי עם האווירה רווית השנאה של המחנה קרסו הערכים הרגילים וכל דחף נשי ואנושי דוכא בלא רחמים. התוצאה היתה הלא חמור. החוויה היתה מזעזעת עד כדי כך שכמה נשים שלא היו מסוגלות להעלות בדעתן שיצליחו לעבור בשלום את השלב הראשון של מסת ייסוריהן שקעו באפתיה מוחלטת או החליטו לשים קץ לחייהן. לעתים קרובות ביותר השליכו עצמן נערות יהודיות בשנות העשרה המוקדמות לחייהן על גדר התיל המחושמלת. הוריהן ואחיהן נקרעו מעליהן באכזריות בסלקציה והלכו לא מכבר אל מותם אל תאי הגזים, והגדר החשמלית שמה קץ לחוסר התוחלת, לבדידות ולייאוש ששטפו אותן כשעמדו בינות לאלפי נשים. מקרי התאבדות היו גם בכמה ממחנות המשנה של אושוויץ.

כך, לדוגמה, ימים אחדים אחרי שהועבר המחנה לעבודת כפייה בגליוויץ למרותו של מחנה הריכוז אושוויץ ומספרים סידוריים קועקעו באסירים, שלחו יד בנפשו שתי נערות יהודיות מפולין: בלה לונדך מסוסנוביץ, בת 18, ומלניה בורנשטיין, בשנות העשרה לחייה; משנודע להן שזה עתה הפכו לאסירות אושוויץ, קפצו שתי הנערות מן הקומה הרביעית של בית החרושת.

אלה ששרדו את ההסגר הצטרפו לאימת הקיום במחנה. במחנה הראשי התגוררו הנשים בבלוק 1 עד 10. כשהגיעו משלוחים חדשים, החלו גם המרתפים ועליות הגג של בלוקים אלה מתמלאים באסירות. תחילה לא סופקו להן דרגשים והן ישנו על מזרנים שהונחו על רצפת הבטון.

בבירקנאו התגוררו האסירות בבלוקי לבנים ובבלוקי עץ דמויי אורוות. מידת הצפיפות השתנתה בהתאם לתנודות באוכלוסיית האסירות. בתקופות של עומס ישנו אסירות גם במעברים הצרים שבין הדרגשים. הבלוקים נבנו בחיפזון על אדמת ביצה ולא היו בהם לא בידוד ולא תקרות. הדיירות התהלכו על רצפות עפר, שבקיץ העלו ענני אבק ובעונות הגשומות הפכו לשלולית של בוץ בגלל הגגות הדולפים.

בקיץ העיקרו על האסירות חום וצחנה, ובחורף הן רעדו מקור ומרטיבות, שכן שני תנורי הברזל שהיו בכל בלוק בערו רק מדי פעם בשל הקושי להשיג עצים להסקה. בבלוקים לא היה אור, ושני דליים שהוכנסו לתוכם בלילות שימשו לעשיית צרכים. נוסף על פרעושים וכינים ששרצו בכל מקום, הציקו לנשים עכברושים שהיו עטים על גופות האסירות המתות ולעתים קרובות תקפו את החלשות והחולות שבהן.

מן התנאים הנוראיים ביותר סבלו האסירות בחודשים הראשונים לאחר העברת המחנה לבירקנאו. בזיכרונות שפרסמה זמן קצר אחרי המלחמה תיארה האסירה לשעבר סוורניה שמגלווסקה את הדברים האלה:

בקיץ 1942 היה בבירקנאו ביצה שגודרה בגדר חשמלית. בלי דרכים כלשהן, בלי שבילים בין הבלוקים. בתוך חורים אפלים, כמו בכלובי קומתיים, המוארים בעמימות בנרות שבערו פה ושם, היו רוחות הרפאים הכחושות המקופלות לשניים, המכחילות מקור, נשענות על ערמת סחבות מזהמות, ראשיהן המגולחים שקועים בין הכתפיים ואצבעותיהן הגרומות עסוקות בלכידת חרקים ומחיצתם על קצה הדרגש – כך נראו הבלוקים ב-1942.²

המחסור במים ותנאי התברואה הגרועים היו הסיבה העיקרית להתפשטות מחלות מידבקות, בעיקר טיפוס הבהרות וטיפוס המעיים, ובעקבותיהן לשיעור תמותה גבוה ביותר. כמעט כל הנשים סבלו משלשולים קשים, ואלה גרמו לאפיסת כוחות מוחלטת, לכחישות ולמוות. גופות המתות נחו בכל מקום, ובתוך זמן קצר גוועו משלוחים שלמים בגלל תנאי החיים הנוראיים במחנה. מתוך 28,000 אסירות שהובאו למחנה ב-1942, נותרו בחיים בקושי 5,400 עד סוף השנה. בשנת 1943 מתו בבירקנאו כ-28,000 אסירות; שיעור התמותה החודשי הגבוה ביותר נרשם בדצמבר – כ-9,000 נשים.

² Seweryna Szmaglewska, *Dymy nad Birkenau*, Warsaw, 1946, p. 16

כדי להשליט מידה מסוימת של סדר, לשפר את תנאי התברואה ולארגן בית חולים (לנוכח מותם של כמה מאנשי הס"ס ובני משפחותיהם), הוצבה בבירקנאו בשנת 1942 קבוצה של רופאים וחובשים ומשימתה העיקרית להפריד בין האסירות החיות למתות.

בהסכמה שבשתיקה של משגיחות הס"ס ריצפו בהדרגה אסירים בעלי מקצוע שהזדמנו מדי פעם לבירקנאו במסגרת הקומנדו למיניהם את רצפות העפר של הבלוקים בלבנים או יצקו עליהן שכבה של בטון. הם גם התקינו בהם מנורות חשמל. ב-1944 הם החלו בהתקנת חדרי רחצה ושירותים בכמה מן הבלוקים, אך לא הספיקו להשלימם לפני חיסול המחנה.

בשנת 1943 הוחלפו בתי שימוש השדה הפרימיטיביים בחמישה בלוקים ובהם חדרי רחצה ושירותים. עם השלמתם היו השירותים הללו מלאים תמיד עד אפס מקום. הנשים שסבלו משלשולים קשים נאלצו לעמוד בתור פעמים רבות, כי אסירות שנתפסו עושות את צרכיהן במקומות אחרים הוענשו בחומרה.

מדי יום לפני הצעדה לעבודה קיבלה כל אסירה כחצי ליטר של משרת צמחים או קפה. בהפסקת הצהריים הקצרה היתה מנת המזון הרגילה כליטר של מרק תפוחי אדמה או ירקות מרקיבים עם כמות זעירה של מרגרינה. אחרי מסדר הערב נאלצה כל אחת מן האסירות להסתפק במנה יומית של כ-300 גרמים לחם, חתיכה קטנה של גבינה עבשה, ריבה או נקניק מן האיכות הנחותה ביותר. מסוף ספטמבר 1942 הורשו האסירות לקבל חבילות מזון מקרוביהן. ההגבלות על תוכן החבילות וממדיהן הלכו ופחתו במרוצת הזמן. ואולם על הנשים היהודיות נאסר לקבל חבילות מעין אלה, והן היו הראשונות שמתו ממחלות של רעב ותת תזונה.

כמו כל נוהג אחר בשגרת המחנה לוותה גם חלוקת המזון בכל מיני התעמרויות, בייחוד הכאות. אסירות בעלות תפקידים (בעיקר הממונות על בלוקים וחדרים) הפקיעו מקצת מן הלחם והמרגרינה שהוקצו לאסירות וגנבו את תכולת חבילות המזון ששלחו אליהן מהבית.

מסדרי הנוכחות היומיים הסבו לאסירות סבל בל יתואר. בשל הקשיים הבלתי פוסקים שהיו כרוכים בתהליך של ספירת האסירות, החלו מסדרי הבוקר כבר בארבע לפנות בוקר (כשעדיין היה מחנה הנשים במחנה הראשי של אושוויץ, הם החלו אפילו בשעה שלוש). מסדרי הערב נמשכו לעתים קרובות עד שעות הלילה המאוחרות. בבירקנאו קרה שנים תשונות התמוטטו וטבעו בבוכ, ואז שוגרו קומנדו מיוחדים של אסירים לאסוף את גופותיהן בעוד המסדר נמשך. כמה מסדרים היו גרועים מאחרים. האסירה לשעבר לודוויקה ויז'ביצקה תיארה את אחד מהם:

אני זוכרת היטב את אחד ממסדרי הנוכחות. למרות הספירות החוזרות ומציאת כמה גופות של אסירות מתות, המספרים לא התאימו. לבסוף הסתבר כי אישה אחת, צ'כית, הסתתרה בבלוק. היא היתה מותשת כל-כך ושבורה בנפשה, עד שלא היה אכפת לה מה יעלה בגורלה. היא נעקרה ממקום מחבואה ונגררה אל מול הבלוק. איש הס"ס טאובה הלקה אותה.

ההלקאה היתה פראית כל-כך, עד שעדיין אני יכולה לשמוע את צליל המכות. עמדנו זקופות בשורות, משותקות מרוב פחד.³

אסירות יהודיות חיו בפחד מתמיד מפני סלקציות שנעשו מדי פעם במרפאת המחנה, במסדרי הנוכחות או בזמן החזרה מן העבודה ולעתים בחדר הרחצה. הסלקציה הגדולה ביותר במחנה הראשי של אושוויץ נעשתה בעת העברת האסירות לבריקנאו. נשים רבות מבית החולים של המחנה (בלוק 3) וקבוצה של נשים מבוגרות נשלחו לתאי הגזים במקום לעבור למחנה החדש.

סלקציות במחנה בירקנאו נעשו בתחילה בזמן החזרה מן העבודה ובמסדרי הנוכחות הכלליים. ליד שער המחנה עמדו משגיחות הס"ס עם אנטון טאובה ובאמצעות מקלות סילקו מן הטור העובר בשער את האסירות החולות והחלשות ואת אלה שאיתרע מזלן ומעדו או נפלו.

במרפאת המחנה עשו את הסלקציות רופאים של הס"ס: פרנץ בודמן במחנה הראשי של אושוויץ, ברונו קיט, ורנר רדה, יוזף מנגלה, הנס קניג, פריץ קליין ורודולף הורסטמן. הרופאים נהגו ביהודיות החולות בעוינות ובלא רחמים. תחינות הנשים נפלו על אוזניים ערלות.

כמעט כל האסירות לשעבר שהצליחו לראות את יום השחרור מזכירות בעדויותיהן, בדיווחיהן או בזיכרונותיהן את הסלקציות. תיאור מעין זה נמצא לדוגמה בזיכרונותיה של האסירה לשעבר היהודייה מוורשה הלינה בירנבאום:

יום אחד כשחזרנו לבלוק ממשמרת הלילה, שיכורות מעייפות, ונשכבנו על המזרונים הנוקשים לאחר ששמנו את הנעליים רטובות והמלוכלכות מתחת לראש, בלווית צרחות בלתי אנושיות של השטובנדינסט, נשמעו לפתע שריקות נוראות מכל עברי המחנה.

– לקום למיפקד! כל היהודיות למיפקד!

השטובנדינסט החלו לקרוע את השמיכות מהנשים הישנות, בהלמן באגרופים ובקללן. [...] מיפקד מיוחד עבור יהודיות בלבד, ועבור הנותרות בצריפים במשך יום העבודה, לא היה לנו עוד כל ספק מה פירוש הדבר. בפחד, במתח עצבני הבטנו אחת בשניה. מי מאתנו תצליח לצאת שלמה מהסלקציה ולחזור לבלוק! [...]

בחמישיות עברנו למגרש גדול, ריק, לפני המקלחת. עמדנו כולנו עירומות, לפקודת הנאצים ניצבות בשורה ביחידות, אחת אחר השניה. מאות נשים מארצות וערים שונות; מדברות בשפות שונות, גבוהות ונמוכות, מלאות ורזות, בריאות, עם עור חלק, וחולות, מכוסות פצעים וסימנים כחולים...

ממול התמקם בית הדין הבלתי רגיל של הס"סמנים; אלה קטנה בידו של דוקטור מנגלה חרצה את גזר-הדין הסופי – שמאלה: למוות, ימינה: המשך החיים בתופת של אושוויץ...

³ Affidavits/Declarations, vol. 87, p. 88

שורת גופות עירומות נעה כל הזמן לכיוון המקלחת; ד"ר מנגלה, בחברת אונטרשרפירר טאובה, מייין בקפידה את קרבנותיו. אותן נשים, להן העניק את החיים, נכנסו למקלחת ולאחר רחצה קצרה חזרו לבלוק. אלו שאותן דן לתנור, התגודדו, נדחפות בידי הלגר-קאפו מצידו השמאלי של המגרש; רשמו את מספריהן, כדי למחקן מרשימת החיים.⁴

כשהיו תאי הגזים בשימוש, הושמו האסירות בבלוק 25 ("בלוק המוות", כפי שכונה בפי האסירים), שניצב בנפרד משאר המחנה. חלונותיו היו מסורגים ועל פתחו היחיד, שהוליך אל חצר מוקפת מכל עבר בחומת לבנים, הופקדה שמירה כל העת. בכיין ואנחותיהן של הנשים המחכות למותן בקעו משם; הן דחפו את ידיהן בין הסורגים והתחננו למים. תיאורים של בלוק 25 ותהליך הוצאת האסירות היהודיות לתאי הגזים מופיעים בזיכרונות רבים של אסירות לשעבר. סוורינה שמגלווסקה כתבה:

מסדר נוכחות כללי נערך בשדה צמוד למחנה, והשער המוליך לבלוק 25 נפתח לרווחה. המשאיות עצרו והדופן האחורית של ארגזן הורדה. דמויות תועות, מתנודדות על רגליהן, עיניהן עמומות, יצאו מן הפתח. לרגע הזה חיכו כמה ימים רצופי סבל. בצייתנות, כמו בובות-אדם, הן עלו למשאיות והתיישבו צמודות זו אל זו. אולי שם, במשרפה, ברגע האחרון לחייהן, הן יתמרדו, אבל זה יהיה לשווא. קירות המשרפה מוצקים, הברזל חזק מכוח רצונו של האדם. איש הס"ס סגר את הדלתות, ושיירת המשאיות יצאה לדרכה כשהיא עוברת בשדה שבו נערך מסדר הנוכחות הכללי. פני הקרבנות במשאיות נראו בבירור. מפעם לפעם התרוממה יד של מישהי בתנועה של פרדה אחרונה, ולנשים העומדות בשדה היא נראתה כמו הזמנה עוכרת שלווה לבוא בעקבותיהן.

השיירה המחרידה הזאת יצאה וחזרה כמה פעמים שער המחנה למשרפה עד שבלוק 25 התרוקן לגמרי מיושבותיו. בקבוצה האחרונה נכללו רק הנשים החלשות ביותר, שלא היו מסוגלות אף לעמוד. הן הושלכו אל תוך המשאית כמו בולי עץ, זו על גבי זו, עד שהתמלאה המשאית. המשאיות נסעו בשיא המהירות, והגופות חסרות התנועה שבראש הערמה הזדעזעו עם כל טלטול; הרגליים והזרועות הכחושות התרוממו ונשמטו בקצב אחיד, מנופפות מעל לטורי הנשים העומדות בעמידת הקשב, מעל לכביש שעשו בו את דרכן האחרונה.⁵

האסיר זלמן לבנטל איש הזונדרקומנדו כתב פתקים ובהם תיאור מפורט של פריקת הנשים היהודיות שנדונו למוות ליד המשרפה וסיפורי הסלקציות שעברו וכליאתן בבלוק 25. לבנטל נהרג במרד הזונדרקומנדו באוקטובר 1944. הפתקים שהטמין נמצאו בשנת 1962 מתחת לאדמה, סמוך לחורבותיה של משרפה III.

⁴ הלינה בירנבאום, *חיים כתקווה*, תל אביב 1989, עמ' 96.
⁵ Szmaglewska, *Dymy nad Birkenau*, pp. 123-124

זה היה בראשית 1944. רוח-שלגים קרה נשפה והאדמה היתה קפואה. לקרימאטוריום 2 הגיע האוטו הראשון שהיה גדוש נשים ונערות עירומות. הן אינן עומדות צמודות אשה לרעותה, כרגיל, לא, הן אינן מסוגלות עוד לעמוד על רגליהן, כוחותיהן אפסו כליל, שוכבות חסרות-אונים, האחת על גוף חברתה, גונחות ונאנחות. האוטו נעצר, הכיסוי מורם [נ] על האדמה מושלך המטען האנושי, כחצץ על הכביש. אלה מהן השוכבות ליד פתח האוטו נופלות ראשונה על האדמה הקשה ונחבלות בראשיהן [בגופן] עד שאין בהן עוד כוח להניע את עצמן. עליהן נופלות יתר הנשים והן נמחצות ונחנקות [מכובד] המשא הרובץ עליהן. נשמעות – – גניחות. אלה – – זוחלות מתחת לערימה, ניצבות על רגליהן – – מתחילות לטפס...

שעות ארוכות נסעו המשאיות עד שהשליכו מתוכן את משא האדם על האדמה. משנאספו כולם, הורדו לבונקר הגאז. זעקות היאוש הקולניות ובכיים המר של הקרבנות היו בלתי רגילים. מבוכה נוראה של – – לעומת – – הכאב, קולות שונים חנוקים השתזרו זה בזה ובקעו מתחת לאדמה עד שהגיעו מכוניות הצלב האדום ההומאניטארי וישמו קץ ליגונם וסבלם.⁶

בעקבות הסלקציות מצאו אלפי אסירות יהודיות את מותן במחנה. בשלושת הימים הראשונים של אוקטובר 1942 מתו כ-6,000 נשים; בפברואר ומרס 1943 – כ-6,500. ב-21 באוגוסט 1943 מתו 498 נשים, ובהן יהודיות רבות מיוון,⁷ ובדצמבר 1943 – יותר מ-4,000. אחת הסלקציות האחרונות נעשתה במחנה הנשים בבירקנאו בנובמבר 1944 על רקע העברת המחנה למתחם BII.

שיעורי התחלואה והתמותה הגבוהים ממילא עוד גדלו בעקבות הטיפולים נגד כינים. טיפולים כאלה נעשו אחת לכמה זמן בלי להתחשב בתנאי מזג האוויר או בעונת השנה. במבצעים האלה אולצו הנשים לצאת מהבלוקים, למסור את מדיהן לחיטוי ואחר כך לחכות שעות ארוכות לפני בלוקי הרחצה לפילוי אישי (בדומה לזה שעברו בזמן ההרשמה). אחרי הרחצה נגזז שער ראשן ואברים מכוסי שער בגופן חוטאו; לאחר מכן עמדו עירומות וחיכו שיורשה להן לחזור לבלוקים, שבינתיים חוטאו גם הם, ויוחזרו בגדיהן, שבדרך כלל עדיין היו מטונפים, שורצי כינים ורטובים.

גורלן של אסירות הרות נגזר מראש. עד אמצע 1943 הן הומתו בזריקות פנול בבית החולים. כמה נשים בהיריון מתקדם אולצו להפיל כחלק מניסויים רפואיים. תינוקות שנולדו הוטבעו בדליים או הומתו בזריקות פנול. ילדיהן של נשים שגורשו למחנה בשלהי 1943 ממינסק

⁶ פתק של זלמן לבנטל, ראו: "Rękopisy członków Sonderkommando," *Zeszyty Oświęcimskie*, special issue no. 2 (1971), pp. 137-141; לפי אסתר מארק, כותב הפתק הוא לייב לנגפוס, ולא לבנטל. ראו: "מילואים לעניין המחבר 'האלמוני' וכתב-היד שלו", *מגילת אושוויץ*, תל אביב תשל"ח, עמ' 153-156, ו-"3000 העירומים", עמ' 227, 230-231 [הערת המערכת].

⁷ APMO, Various materials on the resistance movement in Auschwitz concentration camp, vol. 1, p. 41, vol. 4, pp. 162-166

ומוויטבסק נלקחו מהוריהם. אלה שהתאימו לאמות המידה הגזעיות של הנאצים נשלחו כדי לעבור גרמניזציה בגרמניה דרך המחנות בפוטוליץ' ובקונסטנצין. בפברואר ובמרס 1943 נרצחו בבלוק 20 כ-120 ילדים של נשים מאזור זמושץ' ושל יהודיות פולניות באמצעות זריקות פנול. שני רופאים נאצים, קרל קלאופרג והורסט שומן, עשו ניסויי עיקור נפשעים בכמה מאות אסירות יהודיות מארצות שונות.

וכאילו לא די היה בכל אלה, גם הוטלו על האסירות עונשים שונים ומשונים. הנשים נענשו מדי יום במכות ובמעשי התאכזרות למיניהם על עברות קלות כחמורות (השגת מזון בלתי חוקי, החזקת בגדים נוספים, החזקת תצלומי משפחה, בישול מזון בבלוק, עבודה בקצב אטי וכן הלאה). מנהלות העבודה שלהן התאנו להן אף הן באמצעות מסדרי עונשין, והנשים אולצו לכרוע על ברכיהן בעודן מחזיקות לבנים בידיים מורמות; עבודת עונשין; כליאה בתאים צרים מיוחדים שלא היה בהם מקום אלא לעמידה בלבד; מעצר במרתף של בלוק 11 במחנה הראשי; הלקאות; והצבה בקומנדו העונשין.

ענישה במלקות הודגמה לפני הימלר בסיור הביקורת שערך במחנה ביולי 1942. אחת הנענשות בהזדמנות זו היתה ליזה קראוס, שניסתה "לארגן" כמה תפוחי אדמה. אחרי הביקורת שמר לעצמו הרייכספירר-ס"ס את הזכות לאשר הלקאות כעונש לנשים.

קומנדו העונשין של הנשים הוקם באמצע יוני 1942 בכפר בוּדי לאחר בריחתה של האסירה הראשונה, ינינה נובק, שעבדה בקומנדו עבודה באיסוף חציר על גדות הנהר סולה. הנשים בקומנדו העונשין חפרו ברכות דגים וניקו אותן. אחד ממפקדי הקומנדו היה איש הס"ס מוקרוס. התנהגותו הפראית כלפי האסירות זיכתה את הקומנדו שלו בכינוי "קרקס מוקרוס". תקרית טרגית ביותר אירעה בקומנדו העונשין של הנשים בתחילת אוקטובר 1942: בעילה של דיכוי התמרדות כביכול, רצחו אסירות גרמניות בעלות תפקידים כ-90 נשים יהודיות צרפתיות במוטות ובגרזנים.

האסירות עבדו באווירה מתמדת של סכנה ופחד. מאביב 1942 ואילך הועסקו רבות מהן במפעלי החקלאות ששירתו את המחנה. הן הועסקו בגידול חיטה, ירקות ופרחים; בגידול דגים, עופות, ארנבות ובקר; וביערנות, בסילוק גזעי עצים כרותים מן הקרקע. בשנת 1943 עבדו כ-2,400 נשים בחקלאות. כמה מאות נשים (בין 400 ל-1,000 ב-1943) עבדו בעבודות עזר שהיו קשורות להרחבת המחנה: הריסת בתים שפוננו מיושביהם הפולנים באזור הסמוך למחנה, סלילת כבישים, חפירת תעלות, יישור הקרקע בהכנה לבניית בניינים חדשים והובלת חומרי בנייה.

מספר הנשים הגדול ביותר (כמחצית המועסקות במוצע) עבד בקומנדו ששירתו את המחנה ואת הס"ס: במטבחים, במחסני המזון והבגדים, במחסן הציוד של המחנה, בקומנדו קנדה

וביחידות עזר למיניהן, ובהן בתי אריזה, חדרי אוכל, בתי מרחץ, מרפאת המחנה, משרדי הגסטפו, מחלקת העבודה, מיפקדת המחנה, משרדי המנהלה והמשרדים האחראים על הרחבת המחנה; במתפרות (בתיקון מדי האסירים ובגדי הקרבנות היהודים); ובטיפול בקרונות משא. אסירות גם נמנו עם סגל הבלוק ושימשו מתורגמניות ושליחות.

באוקטובר 1943 החלו אסירות לעבוד בעבור מפעלי אוניון בייצור מרעומי פגזים. במשך שנה היה עליהן לצעוד ברגל מבירקנאו למקום עבודתן, וב-1 באוקטובר 1944 הן הועברו למחנה הנשים שהוקם בתחומי השלוחה של המחנה הראשי. ב-31 בדצמבר 1943 העסיק מפעל אוניון 506 נשים (בשתי משמרות), ובשנה שלאחר מכן – 1,088 נשים.

יותר מ-1,000 אסירות הועברו למחנות משנה שהוקמו ליד אושוויץ ועסקו בחקלאות ובגידול בקר, ויותר מ-2,000 הועברו למחנות דומים בשלזיה ובצ'כוסלובקיה.

בהתחשב בתנאי המחנה, אף עבודה שעשו האסירות לא היתה קלה ולא פטרה אותן מהתעללות, מהתאכזרות או מפחד. ואולם לא כל העבודות היו שוות. מאמצות ומתישות יותר מאחרות היו העבודות הקשורות בהרחבת המחנה, סילוק חצץ, חפירת ברכות דגים וניקיון ומגוון גדול של עבודות חקלאיות ועבודות הובלה. נשים שהועסקו בהריסת בתים בעיירה אושוויץ ובסביבותיה נספו לא אחת במפולות אבנים.

אלה שעבדו בשדות נרתמו למחרשות במקום הסוסים שהחרים הצבא. כשחפרו ברכות דגים, הן בוססו במים, לעתים קרובות עד צוואר. הנשים שעבדו מחוץ למחנה נאלצו לעתים קרובות לצעוד קילומטרים אחדים למקומות עבודתן. בדרך לעבודה, בזמן העבודה ובדרך חזרה, היו אנשי הס"ס משסים את כלביהם באסירות, בועטים בהן, מכים אותן בקתות רובים ואף הורגים אותן. ככלל, נשים ממשלוחים שעתה זה הגיעו הוצבו בקומנדו העבודה הללו; אלה שלא הצליחו לסדר לעצמן העברה לעבודה אחרת מתו בתוך זמן קצר.

עבודות שנעשו תחת קורת גג, בייחוד אלה שהציעו הזדמנויות לארגן סחורות חומריות למיניהן, ומעל לכול מזון, שיפרו את סיכויי הישרדות במחנה. האסירות חלמו על עבודות כאלה ועשו מאמצים גדולים להשיגן. לעבודה "טובה" ביותר נחשבה העבודה ביחידה להשבחת הצמחים בריסקו. האסירות שעבדו בה, אגרונומיות ובוטניקאיות בוגרות אוניברסיטה (ובהן בוגרות הסורבון), עסקו במחקר הקשור בגידול של הצמח coke-sagiz שנועד להפקת גומי. בשל החשיבות שייחסו השלטונות הנאציים לעבודה זו, נהנו אסירות אלה מיחס טוב. אבל גם שם מתו כמה מהן.

כמה עבודות גבו מחיר נפשי קשה. נשים, בעיקר יהודיות, שעבדו במחסני קנדה ידעו מה עלה בגורל בעליו המקוריים של רכוש היהודים הגזול שנאסף שם. לעתים קרובות צפו ממקומות המחבוא שלהן ביהודים שגורלם נחרץ. איתרע מזלן של כמה מהן, והן מצאו בין חפצי הנרצחים פריטים שהשתייכו לבני משפחותיהן. אסירות שהועסקו במשרדי הגסטפו באושוויץ, יהודיות סלובקיות ברובן, נתקלו מדי יום במסמכים כתובים שהעידו על הרצח

ההמוני. הן ידעו שבהיותן שותפות סוד, נחרץ גם גורלן. נשים שדישנו את השדות באפר אדם ומילאו בו ברכות ידעו כל העת שהוא אפר גופותיהם של אחיהן למאסר. עם הגידול באוכלוסיית האסירות נותרו רבות מהן בטלות ממעשה. כפי שעולה מלוחות התורנויות, במשך כמה חודשים ב-1943 הועסקו רק מחצית מכל האסירות במחנה ולעתים רק שליש מהן. בגלל תנאי החיים במחנה היו רבות מן הנשים לבלתי כשירות לעבודה, ועל אף המחסור בכוח אדם לא היו לשלטונות המחנה די תפקידים לכל הנשים. כך, לדוגמה, מתוך 29,513 הנשים ששהו במחנה ב-31 בדצמבר 1943, עבדו רק 7,777; 13,470 אסירות היו מובטלות, ו-8,266 הנותרות היו חולות ולפיכך בלתי כשירות לעבודה. נשים חולות ניסו לפנות למרפאת המחנה, אך למרות מסירותו של צוות הרופאים והאחיות, שהורכב מאסירים, רק קומץ מהן ניצלו כך. המרפאה היתה משועבדת למטרות הרצח ההמוני והיתה בשביל הנשים האלה לשלב האחרון של הקיום במחנה, אתר מותן או המקום שבו דונו למוות בסלקציות שעשו רופאי הס"ס.

פעילויות מחתרטיות

לנוכח התנאים ששררו במחנה הפך המאבק על ההישרדות לביטוי ההתנגדות החשוב ביותר. במאבק הזה שימשו אמצעים שונים: הושטת עזרה לאסירות חדשות; אזהרה מפני המסוכנים שבאנשי הס"ס, משגיחות הס"ס והאסירות בעלות התפקידים; הצעת דברי עידוד ונחמה; הצעת פרוסת לחם נוספת או כף מרק; הפצת שקרים לבנים בדמות דיווחים אופטימיים; הפצת שמועות על השחרור הקרוב של המחנה; העלמת עובדות על מותם של קרובים מן האסירות כדי לשמר את תקוותיהן, לחזק את נחישותן לשרוד ולהצילן מהתמוטטות נפשית. לכל מילה של עידוד ורצון טוב, לכל החזקת יד חמימה וכנה, לכל חיוך – לכל מחווה כזאת נודע ערך בל יתואר בעבור הנשים המיוסרות והמיואשות הללו, שרובן הרגישו אבודות ובודדות בינות לאלפי האסירות. כל מחווה כזאת השיבה להן את האמון בבני אדם ועודדה אותן להמשיך במאבק ההישרדות ולא להרפות. בכל קבוצה לאומית היו נשים שראו בעזרה לזולת חובה קדושה. רבות מאלה שקיבלו חבילות מזון נהגו אפוא לחלוק את תכולתן עם כאלה שלא קיבלו חבילות כלשהן. אסירות שיכלו "לארגן" דברים עשו כן בהתמדה, כשלנגד עיניהן עומדות שכנותיהן הנצרכות. אסירות בעלות תפקידים מילאו תפקיד חיוני בפעילויות העזרה העצמית; לאסירות שעבדו במשרדי המחנה, בעיקר במחלקת התעסוקה, נודעה חשיבות מיוחדת, שכן נקרו לפניהן הזדמנויות רבות יותר לעזור. הן ניצלו את תפקידן כדי להציב בתפקידים רשמיים אסירות שנחשבו אמיצות דיין לעזור לחברותיהן למאסר. הן ניסו לצרף אסירות שסכנה ריחפה עליהן למשלוחים שיצאו מן המחנה או למחוק מרשימות המשלוחים את שמותיהן של אסירות שעזיבת המחנה לא היתה מועילה להן (כמו נשים שעבדו בקומנדו "טובים" ששיפרו את הסיכוי שלהן לשרוד).

אסירים גברים שיצאו ובאו במחנה הנשים בזמן שעבדו בקומנדו של בעלי מלאכה סייעו לאסירותיו, בעיקר לפולניות שבהן. הם הצליחו להעביר לכמה מהן תרופות, מזון ומידע שלא יסולא בפז על בעלים ובנים שהיו כלואים במחנה הגברים. מדי פעם אף הצליחו להפגיש בין אסירות מסוימות ליקיריהן.

בבולקים שהממונות עליהן היו ראויות לאמון קיימו האסירות מפגשים לצורך תפילה, שיחה בענייני דיומא או פשוט לשם בילוי בצוותא לזמן מה בניסיון לשכוח ולו לרגע את המציאות הסובבת אותן. הן חגגו בחברת ידידות ימי חג ומועד לאומיים בתקווה שאת החגים הבאים יחוגו אחרי השחרור.

נוסף על פעילויות העזרה העצמית, שלא פעם היו מכריעות להישרדותה של אסירה זו או אחרת, נעשו במחנה הנשים גם מעשי התנגדות אחרים. לפני העברת מחנה הנשים מאושוויץ לבירקנאו חזו אסירותיו במרי האישי הטרגי של צעירה יהודייה סלובקית ששמה נותר בלתי ידוע, אשר קראה להן להפסיק לעבוד בשביל הגרמנים. היא נורתה בידי איש ס"ס ומתה במרפאה.

יותר מ-40 נשים ניסו לברוח; 16 נכשלו. הידוע ביותר היה ניסיון הבריחה הטרגי של הנערה היהודייה ממוצא פולני מלה צימטבאום, שהגיעה לאושוויץ מבלגיה, ונמלטה מן המחנה עם אדוארד גלינסקי, אסיר שעבד בקומנדו השרברבים. השניים נמלטו ב-24 ביוני 1944, ובמשך שבועיים קיוו שאר האסירים כי בריחתם עלתה יפה, אך צימטבאום וגלינסקי נתפסו בזמן שניסו לחצות את הגבול הסלובקי והוחזרו למחנה, ואחרי חקירה נוקשה נדונו למוות בתלייה. זמן קצר לפני מועד ההוצאה להורג, הצליחה מלה לחתוך את ורידיה, ולנגד עיני האסירות שנאספו לחזות בתלייתה סטרה בפניו של איש הס"ס שנועד להובילה לגרדום. בנסיבות אלה היא הוצאה להורג במשרפה. במקום לטעת פחד בלב האסירות, הצליחה ההוצאה להורג המתוכננת לעורר את הערצתן לאומץ הלב יוצא הדופן של הקרבן ולהגביר את שנאתן לתליינים. מלה היתה לאגדה ולמופת של גבורה.

ארבע נשים יהודיות – רגינה ספירשטיין, אלה גרטנר, אסתר וייסבלום ורוזה רבוטה – שעבדו בייצור מרעומי פגזים במפעלי אוניון, לא היססו להבריח חומרי נפץ לאסירי הזונדרקומנדו שתכננו לפוצץ את המשרפות במרידתם. על מעשה זה הן שילמו את המחיר היקר מכול: ב-6 בינואר 1945, ימים אחדים לפני פינוי המחנה, הן נתלו אל מול מסדר הנוכחות.

כדי לתעד את פשעי הנאצים השתמשו שתי אסירות פולניות, מוניקה גליצה ואנטונינה פיטקובסקה, ביומן מקרי המוות לעריכת רשימה של כ-7,000 אסירות פולניות שנספו במחנה בין אוגוסט 1942 לינואר 1945. מרטינה פוזינה, שהועסקה בתור רופאה אנתרופולוגית באחת המעבדות של מנגלה, העתיקה נתונים אישיים ותוצאות של מדידות אנתרופומטריות

של 296 נשים יהודיות, ובהן 111 תאומות מהונגריה. ולריה ולובה, ורה פולטינוב וקריסטינה הורשק, שעבדו בקומנדו של מינהלת הבנייה של הס"ס, גנבו תרשימים של משרפות ותאי גזים. אסירות שהועסקו במשרד הרישום של המחנה חיברו דוחות יומיים על מספר האסירות לפי לאומים. כל התעודות הללו הוברחו אל מחוץ למחנה בערוצים מחתרתיים, והן נמצאות היום במוזאון הממלכתי אושוויץ.

השירים שכתבה במחנה קריסטינה ציבולסקה והציורים שציירה ינינה טוליק ממחישים את אימת הקיום במחנה. בהוכחה המוחשית שהם מספקים לפשעים שנעשו באושוויץ, הם משתווים בחשיבותם לעדות התיעודית שהוברחה משם.

הפינוי

השלב האחרון בדרך הייסורים הנוראה של אסירות אושוויץ היה פינוי המחנה. מאוגוסט 1944 ועד ינואר 1945 גורשו יותר מ-30,000 נשים למחנות בשטחי גרמניה במסגרת השלב הראשון של הפינוי. ב-17 בינואר 1945 התייצבו 18,672 נשים למסדר האחרון בבירקנאו, באושוויץ ובמחנות המשנה. למחרת יצאו מרביתן למסע הפינוי, שנודע לימים בשם צעדת המוות.

מבחינתן של החולות ושל אלה שלא עמדו בקצב הרצחני של הצעדה, היה הפינוי סלקציה חסרת רחמים אחרונה. נתיבי הפינוי היו זרועים בגופותיהן של אסירות אשר נורו בידי אנשי הס"ס המלווים או הומתו בקתות רוביהם. בלוסלאו ובגליוויץ, ששימשו נקודות ריכוז של האסירים, הועמסו הנשים על קרונות משא פתוחים ושולחו לדרכן, רובן לברגן-בלזן ולרֶנסבריק; כ-10,000 נשים הגיעו לשם בסופו של דבר. נשים רבות מספור נספו בדרך או אחרי הגעתן. כ-4,000 נשים חולות וכחושות שהושארו מאחור שוחררו כשהגיע הצבא האדום לאושוויץ.

מקור: ישראל גוטמן ומיכאל ברנבאום, עורכים, "אושוויץ: אוטומיה של מחנה מוות", הוצאת יד ושם תשס"ג. עמ' 387-409.